

swoisty model badawczy, z powodzeniem mogący być drogowskazem dla tych przyszłych badaczy, którzy podejmą trud pracy ze źródłem nacechowanym tematyką prognostykarską. Ze źródłem wymagającym, ale jednocześnie fascynującym. Czego potencjalnym badaczom i przyszłym czytelnikom życzę.

Natomiast pierwowzór w postaci dwutomowego podręcznika wydane go z poszanowaniem najwyższych standardów edytorskich przez tak renomowane Wydawnictwo jak De Gruyter na zawsze wejdzie do kanonu lektur obowiązkowych dla przedstawicieli wielu dziedzin: historyków, historyków sztuki, kulturoznawców, antropologów, socjologów, historyków astronomii, historyków medycyny, astrologów, literaturoznawców etc.

Rec. Sylwia Konarska-Zimnicka

Dan Jones, *Krzyżowcy. Epicka historia wojen o Ziemię Świętą*, tłum. Jan Dzierzgowski, Znak Horyzont, Kraków 2020, ss. 575. ISBN 978-83-240-7851-6.

„Idźcie więc po odpuszczenie grzechów waszych, pewni niezwyčajzonej chwały Świętego „Królestwa”, to zachęta papieża Urbana II z 1095 r. wzywająca chrześcijan, by „ruszyli w drogę ku Grobowi Świętemu” i wyzwolili Jerozolimę. Zachęta ta spotkała się z szerokim odzewem niemal wszystkich warstw społecznych. Z biegiem lat fenomen ten stał się jednym ze znamion ówczesnej Europy.

Dzieje wypraw krzyżowych stały się także przedmiotem bardzo szerokich zainteresowań historycznych, naukowo-badawczych i literackich. Z tych ostatnich wystarczy przywołać Zofię Kossak-Szczucką i jej czterotomowe dzieło *Krzyżowcy*, które od 1936 r. cieszy się stale dużym zainteresowaniem. Tamte doświadczenia rycerskie autentycznych czy stworzonych przez autorkę postaci oraz wiele różnych sfer ich bohaterskiego życia, choć czasem tragicznego, są niezwykle pasjonujące.

Autor prezentowanego opracowania dotyczącego krzyżowców jest znanym brytyjskim historykiem, pisarzem, prenterem telewizyjnym i dziennikarzem. Wydał książki: *Templariusze. Rozkwit i upadek zakonu świętych wojowników* (bestseller światowy), *Plantageneci. Waleczni królowie, twórcy Anglii i Wojna Dwóch Róż. Upadek Plantagenetów i triumf Tudorów*.

Książkę otwiera dedykacja (s. 5) i spis treści (s. 7-8) oraz spis map (s. 9). Po wprowadzeniu (s. 19-24) całość publikacji podzielono na trzy części, a te z kolei rozdziały. Trzeba zaznaczyć, że tytuły poszczególnych części i rozdziałów mają raczej symboliczne tytuły, które dopiero po lekturze pozwalają uchwycić ich zasadność. Część pierwsza została opatrzona tytułem: „Poddani próbie” i składa się na nią dziewięć pierwszych rozdziałów (s. 25-154). A oto ich tytuły: 1. „Hrabia i imam”; 2. „Poeci i królowie”; 3. „Imperium w stanie oblężenia”; 4. „Deus Vult!”; 5. „Opowieść o kaznodziei”; 6. „Marsz książąt”; 7. „Najdłuższa zima”; 8. „Jeruzalem”; 9. „Podział łupów”. Kolejna część nosi tytuł: „Królestwo niebieskie” i składa się z kolejnych dziewięciu rozdziałów (s. 155-298). Ich tytuły to: 10. „Sigurd Jorsalfare”; 11. „Krwawe pole”; 12. „Nowe rycerstwo”; 13. „Melisanda Wspaniała”; 14. „Miecze naszych ojców”; 15. „Nawróceni lub unicestwieni”; 16. „Historia się powtarza”; 17. „Wyścig do Egiptu”; 18. „Za grzechy nasze”. „Pora dokonać żniwa” – tak zatytułowano część trzecią

studium Dana Jonesa i zorganizowano ją w dalszych dziewięciu rozdziałach (s. 299-471). Ich tytuły to: 19. „Lwice i lwie serca”; 20. „Strawione przez ogień”; 21. „Wrogowie wewnętrzni”; 22. „Rzeka raj”; 23. „Immutator Mundi”; 24. „Chanowie i królowie”; 25. „Wróg z piekiel”; 26. „Okruchy i sny”; 27. „Nowe wspaniałe światy”. Dan Jones zamyka książkę epilogiem opatrzonym wymownym tytułem „Krzyżowcy 2.0” (s. 473-479).

Całe opracowanie zamykają najpierw cztery załączniki (s. 481-574). Tutaj najpierw podano, w układzie alfabetycznym, zestaw najważniejszych postaci prezentowanych wydarzeń, poczynawszy od Adelajdy del Vasto, regentki Sycylii, a skończywszy na Wilhelmie z Tyru (s. 483-494). Drugi załącznik wyczerpująco wylicza chronologicznie władców Królestwa Jerozolimskiego w latach 1099-1324, a więc od Gotfryda z Bouillon do Henryka II (s. 495). Kolejny załącznik proponuje wykaz papieży z lat 1099-1334, zatem od Urbana II do Jana XXII (s. 496-497). Autor zaznacza, że lista nie obejmuje antypapieży. Wreszcie czwarty załącznik podaje jeszcze cesarzy (s. 498-499). To w kolejności cesarze bizantyńscy, łacińscy cesarze Konstantynopola oraz cesarze bizantyńscy po restauracji. Listę otwiera Aleksy I Komnen, a zamyka Konstantyn XI Paleolog. Prezentowany okres obejmuje lata 1081-1453. Ważnym elementem książki są obszernie przypisy (s. 501-545). Z kolei zamieszczono stosunkowo obszerną bibliografię, która podzielona została na trzy bloki: 1. Teksty źródłowe; 2. Książki; 3. Artykuły i rozprawy naukowe (s. 547-561). Cennym uzupełnieniem książki jest indeks osobowy (s. 563-574). Całość dzieła zamyka wykaz źródeł publikowanych ilustracji (s. 575).

To bardzo schematyczny obraz prezentowanego opracowania brytyjskiego historyka. Jednak za wieloma hasłami sygnalnymi kryją się interesujące treści i analizy badawcze, które można poznać dopiero po lekturze całego dzieła. Trzeba przyznać, że autor poprzez wcześniejsze studium o templariuszach już zetknął się z problematyką Ziemi Świętej, choć w nieco innych aspektach. To doświadczenie z pewnością było mu bardzo przydatne w szeroko prezentowanych obecnie analizach odnoszących się do krzyżowców.

Sam autor stwierdza we wprowadzeniu: „Niniejsza książka opowiada o krucjatach: średniowiecznych wojnach toczonych przez chrześcijańskie armie pod egidą papieża przeciwko wrogom Chrystusa i Kościoła rzymskiego” (s. 21). Dalej dodaje: „przedstawiam tu bowiem serię epizodów i skupiam się na konkretnych uczestnikach krucjat. Epizody te zostały uporządkowane chronologicznie. Mówiąc inaczej, wybranym osobom – tytułowemu krzyżowcom – powierzyłem zadanie bycia przewodnikami w naszej podróży. Mam nadzieję, że wspólnie opowiedzą nam oni historię z pierwszych linii frontów” (s. 21). Z pewnością znalazło się w książce wiele ciekawych treści, czasem wręcz ciekawostek, chyba zgodnie z założeniem, że chodzi o książkę przekazującą wiedzę, a zarazem dostarczającą rozrywki (s. 24).

Wyprawy krzyżowe to nie tylko wojny o Ziemię Świętą, jak to akcentuje podtytuł. To zdecydowanie o wiele szersze zjawisko nieodnoszące się tylko do geograficznej ziemi, ale całego jej przesłania. Nie chodzi tylko o przesłanie religijne, ale i kulturowe oraz społeczne i polityczne. Zatem to coś więcej niż stwierdzenie autora: „Całość składa się na pluralistyczną historię wypraw krzyżowych” (s. 22). Dla Dana Jonesa „idea krzyżowca jest wcześniejsza niż idea krucjaty, co miałem na uwadze, wybierając tytuł książki” (s. 21). Choć podtytuł zdecydowanie daje inną wykładnię tego terminu.

W końcowych uwagach znajduje się specyficzna opinia: „Krucjaty dawno już dobiegły końca. Dopóki jednak na świecie istnieją krzyżowcy – prawdziwi lub wyobrażeni – dopóty wojna będzie się ciągnęła” (s. 479). Jednocześnie Dan Jones stwierdza: „Zasadniczo

jednak uczeni są zgodni, że «prawdziwe» krucjaty to już przeszłość» (s. 475). Trzeba jednak zauważyć, iż istnieją dramatyczne zjawiska terroryzmu, także w odniesieniu do Ziemi Świętej. Jest to terror szczególnie krwawy i dramatyczny, bo często motywowany religią i praktykowaną wiarą.

Wymowne są ostatnie fragmenty książki z rozdziału „Nowy wspomniały świat” (s. 469-471). Autor odnosi krucjaty i krzyżowców do roku 1492 i Krzysztofa Kolumba. Co więcej, dopatruje się on w argumentacji odkrywcy form współbrzmiających z dawnym językiem wypraw krzyżowych. Wydaje się, że jest to zbyt daleko idące zestawienie, mające zdecydowanie ideologiczne motywacje. Obawy te potwierdza fakt, iż Nowy Świat przedstawiany jest jako nowe Jeruzalem.

Interesujące jest bogactwo źródeł, tak chrześcijańskich, jak i muzułmańskich. Zwłaszcza konfrontacja ich relacji o tych samych wydarzeniach. Nie są to bowiem zazwyczaj tylko relacje faktograficzne, ale nacechowane elementami interpretacyjnymi. Te zaś mają swe konotacje religijne. Tutaj kategoria „niewierni” odnosi się do jednej i do drugiej strony.

Jakże zróżnicowany jest obraz krucjat, gdy postrzega się go ze wszystkich stron toczonoj wojny. Wydaje się niekiedy, że termin krucjata ma znaczenie symboliczne, ideowe, jest wyrazem wiary i przekonań religijnych. Tymczasem to zwyczajne działania wojenne, z całym ich dramatyзмом, nie tylko w czasie samej walki zbrojnej czy operacji wojskowych. W wielu miejscach autor idzie na skróty, aby konsekwentnie realizować ideowe założenia swej publikacji. Oczywiście jest to z widoczną szkodą dla obiektywizmu obrazu kreślonej rzeczywistości.

Interesujący jest wątek konfrontacji zbrojnej z islamem odnoszący się do Polski (s. 406-408). Jest to wskazywanie na Tatarów, o których w późniejszej polskiej tradycji istniały ambiwalentne opinie. Niemniej jednak ta konfrontacja z XIII wieku, zwłaszcza dzięki relacjom Jana Długosza, stała się pewnym obrazem wzajemnych relacji.

Także ciekawa jest informacja o sprowadzeniu do Polski krzyżaków przez księcia Konrada Mazowieckiego dzięki Złotej Bulli z Rimini cesarza Fryderyka II Hohenstaufa (s. 400-405). Tak rozpoczęła się dramatyczna historia ludności zamieszkującej Prusy oraz sąsiednie ziemie. Nie zostały jednak podjęte szersze problemy typowe dla tej części Europy. Autor kreśli smutny obraz, choć zgodnie z ideą książki wybiera tylko niektóre informacje odpowiednie dla swoich tez.

Przypisy i bibliografia zamieszczone na końcu książki są szerokim i godnym podkreślenia spektrum materiałów, na podstawie których autor prowadzi swoje narracje. Niewielka ilość prac wokół tej tematyki została przełożona na język polski. Dobrze, że na niektórych stronach zamieszczono wyjaśnienia, komentarze czy dopowiedzenia. Ciekawym uzupełnieniem jest dziesięć opublikowanych map oraz 31 ilustracji. Ten materiał poglądowy przywołuje miejsca, osoby i wydarzenia opisywane w książce.

Wydaje się jednak, po lekturze książki, że nie są do końca prawdziwe słowa S. Runci-mana: „romantyczna historia krucjat to epos pisany krwią”, przywołane przez Dana Jonesa (s. 24). Taka opinia jest krzywdząca dla wielu uczestników tych wydarzeń, tak po jednej, jak i po drugiej stronie. To powierzchowne spojrzenie na bardzo skomplikowaną rzeczywistość, gdzie koncentruje się bardzo szeroka gama problemów ówczesnego świata. Chyba dla większości uczestników tych wydarzeń nie była to romantyczna historia. To konkretna historia z udziałem konkretnych ludzi oraz związana z konkretnymi miejscami.

Książka Dana Jonesa jest ciekawą propozycją jeszcze jednego spojrzenia na wyprawy krzyżowe. To niezwykle okres wpisany w historię nie tylko Ziemi Świętej, ale całego chrześcijaństwa i islamu, który jednocześnie ma szerokie reperkusje także w świecie współczesnym. To jest jakby aktualny przegląd wielu elementów świata tamtych czasów, zwłaszcza przystających do zdaje się podobnych wydarzeń.

Rec. Andrzej F. Dziuba

Renata Faron-Bartels, *Złote cywilizacje Ameryki*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2021, ss. 388 + reprodukcje. ISBN 978-83-01-21442-5.

Problematyka latynoamerykańska, a także Ameryki Północnej, choć innym stopniu, pozostaje ciągle pasjonującym wycinkiem badań nad tą geograficzną częścią świata. Oczywiście niesie ona w sobie niezwykle bogactwo tematyczne i jego wieloaspektowość. Mimo licznych i nieustannych badań jest to ciągle otwarta karta badawcza niezwykle pasjonująca.

Autorka prezentowanego opracowania jest specjalistą w zakresie archeologii i amerykanistyki. Związana jest z Wyższą Szkołą Filologiczną i Instytutem Filologii Romańskiej we Wrocławiu. Jest autorką książki *Ludzie i bogowie Ameryki Środkowej* (Wrocław 2009) i licznych opracowań dotyczących kultur amerykańskich i ich historii.

Jak pisze we wstępie sama autorka: „Prezentowana książka *Złote cywilizacje Ameryki* ma w sposób klarowny, ale niepowierzchny przybliżyć Czytelnikowi niezwykle bogactwo kulturowe i materialne cywilizacji tubylczych Ameryki prekolumbijskiej, szczególnie tych zajmujących się obróbką złota” (s. 12). Zagadnienie to stara się ukazać w schemacie zorganizowanych treści swego opracowania.

Omawianą książkę otwiera spis treści (s. 5-6), a wstęp (s. 7-12) oraz wprowadzenie (s. 13-25). Podstawową zawartość treściową podzielono na trzy rozdziały, a te z kolei na bloki czy rozdziały określone tematycznie. Te jeszcze dodatkowo zorganizowano w hasłowo nazwanych zagadnieniach.

Pierwszy rozdział, najobszerniejszy treściowo, nosi tytuł: „Złoto Ameryki prekolumbijskiej” (s. 27-284). Po wprowadzeniu wskazano na miejsce złota w kulturze Ameryki (s. 33-45). Przybliżono techniki pozyskiwania metali i niektóre metody ich obróbki, a także kulturowe znaczenie złota. W dalszych analizach cały kontynent amerykański został podzielony na trzy wielkie regiony.

Wskazując na Amerykę Południową (s. 46-215), nakreślono szeroką panoramę cywilizacji południowoamerykańskich i Obszaru Przejściowego. Z kolei szczegółowo wskazano, geograficznie i historycznie, na przedinkaskie Peru, cywilizacje kolumbijsko-ekwadorskie, Kostarykę i Panamę oraz Inków.

W analizie nad Mezoameryką jako drugim regionem (s. 216-261) wprowadzają uwagi o tych obszarach i ich panorama cywilizacyjna. To, zdaniem autorki, w zastosowanych w tytułach określeniach: „Zielone «złoto» Olmeków”, „Złoto Misteków”, „Wielki Teotihuacan”, „Złoto Tarasków”, „Skarby Majów” i „Złoto Azteków”. W charakterystyce Ameryki Północnej (s. 261-284) zwrócono uwagę najpierw na panoramę cywilizacji północnoamerykańskich.